

WAT MET DE CUBAANSE REVOLUTIE NA FIDEL CASTRO?

Marc Vandepitte

MO* PAPER

nummer 40 – februari 2010

www.mo.be

MO*papers is een serie analyses die uitgegeven wordt door Wereldmediahuis vzw. Elke paper brengt fundamentele informatie over een tendens die de globaliserende wereld bepaalt. MO*papers worden toegankelijk en diepgaand uitgewerkt.

MO*papers worden niet in gedrukte vorm verspreid. Ze zijn gratis downloadbaar op www.mo.be. Bij het verschijnen van een nieuwe paper wordt een korte aankondiging gestuurd naar iedereen die zijn of haar e-mailadres bezorgt aan mopaper@mo.be (onderwerp: alert)

Redactieraad MO*papers: Saartje Boutsen (Vredeseilanden), Ann Cassiman (Departement Sociale en Culturele Antropologie, KU Leuven), Ludo De Brabander (Vrede), Ann De Jonghe (Wereldsolidariteit), Lieve De Meyer (eindredactie), Rudy De Meyer (11.11.11), Gie Goris (MO*), Nathalie Holvoet (Instituut voor Ontwikkelingsbeleid en -beheer Universiteit Antwerpen), Huib Huyse (HIVA KULeuven), Gijs Justaert (Wereldsolidariteit), Els Keytsman (Oxfam-Wereldwinkels), Hans Vandewater (VLIR-UOS), Didier Verbruggen (IPIS), Jo Vervecken (ABVV), Emiel Vervliet (hoofdredacteur MO*-papers), Koen Vlassenroot (UGent).

Marc Vandepitte is filosoof en econoom. Hij schreef o.a. *De gok van Fidel. Cuba tussen socialisme en kapitalisme* (EPO, 1998), *Cuba in de jaren negentig: Tropisch socialisme en eigenzinnig crisismanagement* (PSW Paper UIA, 1999), *De kloof en de uitweg. Een dwarse kijk op ontwikkelingssamenwerking* (EPO, 2004). Samen met Ng Sauw Tjhoi publiceerde hij *Made in China. Meninge van daar* (EPO, 2006) en samen met Katrien Demuyne *De factor Fidel* (Garant, 2008) en *Ontmoetingen met Fidel Castro* (EPO, 2009).

Voor meer informatie over de bronnen: marc.vandepitte@telenet.be

Informatie: mopaper@mo.be of MO*paper, Vlasfabriekstraat 11, 1060 Brussel

Suggesties: emiel.vervliet@mo.be

Wereldmediahuis is ook uitgever van het maandblad MO* en van de mondiale nieuwssite www.MO.be (i.s.m. het nieuwsagentschap IPS-Vlaanderen).

Overname van de teksten is toegestaan mits toestemming van auteur en uitgever.

[inleiding]

Al vijftig jaar lang wordt het einde van de eigenzinnige Cubaanse revolutie voorspeld. En met de nakende dood van Fidel Castro, die al enkele jaren ziek is, zal deze voorspelling volgens Cubakenners ook uitkomen.

Marc Vandepitte, auteur van heel wat artikelen en boeken over Cuba, is er zeker van dat de experts zich ook deze keer zullen vergissen! Sinds 1959 overleefde Cuba diplomatiek isolement, een militaire invasie van de VS, de langste economische boycot uit de wereldgeschiedenis en na de val van de Sovjet-Unie ook nog eens een economische crisis die de productie met 35 procent deed dalen. Maar Cuba zal stand houden. Naarmate de tijd verstrijkt, neemt het belang van historische leiders immers af. En de revolutie blijft vooral de steun genieten van de bevolking, omdat de sociale voorzieningen in Cuba onvergelijkbaar veel beter zijn dan het gemiddelde in Latijns-Amerika.

Maar er moeten wel veranderingen komen. De economie moet productiever worden en de arbeidsmotivatie moet omhoog – het ene kan trouwens niet zonder het andere. En ook de groeiende kloof tussen Cubanen die de hand kunnen leggen op dollars en de anderen moet worden aangepakt. Kan de Cubaanse revolutie zichzelf nog een keer uitvinden?

NIETS IS ZO ONVOORSPELBAAR ALS CUBA

Weinig landen hebben de geschiedenis zo getart als Cuba na 1959. Van bij de start voorspelden waarnemers het spoedige einde van de eigenzinnige Cubaanse revolutie. De onervaren Fidel Castro beschouwden ze als een overgangsfiguur en ze vonden het ondenkbaar dat de VS een linkse koers in zijn achtertuin zou dulden. Met de regelmaat van een klok orakelden ze dat de revolutie economisch niet kon overleven en dat er sociale onrust zou uitbreken. Hun voorspellingen kwamen niet uit. En toen de Oostbloklanden aan het eind van de jaren 1980 de overstap naar het kapitalisme maakten, meenden ze eindelijk gelijk te krijgen. Het was volgens hen maar een kwestie van maanden, misschien jaren vooraleer deze tropische revolutie de geest zou geven. Maar zij vergistten zich opnieuw. De Cubanen hielden stand. Sinds het begin van de revolutie heeft het eiland een diplomatiek isolement, een militaire invasie van een supermacht, de langste economische blokkade uit de wereldgeschiedenis en de zwaarste economische crisis sinds de Tweede Wereldoorlog overleefd. De Cubaanse revolutie bleek veel veerkrachtiger dan gedacht.

De experts repliceren vandaag dat dit in grote mate te danken is aan de figuur van Fidel Castro. En deze keer hebben ze wel een punt. We deden zelf diepgaand onderzoek naar de rol die Fidel heeft gespeeld in de Cubaanse revolutie. We kwamen tot de vaststelling dat hij niet alleen de strategische lijnen heeft uitgezet om het land door moeilijke tijden te loodsen, maar ook dat zijn charisma en overtuigingskracht vaak bepalend waren om de eenheid te bewaren en de bevolking achter het revolutionaire project te krijgen en te houden. Zijn fysieke aanwezigheid en rechtstreekse betrokkenheid vormden een niet te onderschatten factor. Meteen stelt zich de vraag wat er zal gebeuren als Fidel er niet meer is. Als de impact van een enkeling zo groot is, kan de revolutie zichzelf dan overleven wanneer die persoon wegvalt? Zal het schip zonder zijn eerste stuurman niet vroeg of laat stranden of zinken? Zullen de Cubakenners met hun hardnekkige voorspelling van het einde van de revolutie deze keer wel gelijk krijgen?

We kunnen niet in een glazen bol kijken, maar wel een aantal elementen aanreiken die het post-Castro-tijdperk vermoedelijk mee zullen bepalen. In de eerste plaats neemt het belang van historische leiders af naarmate de tijd verstrijkt. In de beginfase van een

revolutionair proces zijn zij doorgaans onvervangbaar, maar dat blijft niet zo. Toen de rebellen Havana binnentrokken, beschikten ze nauwelijks over kaders en was de politieke eenheid zeer fragiel. Het ontbrak aan ervaring en vrij snel stond het land geïsoleerd binnen het westerse halfrond. Was Fidel aan het begin van de jaren 1960 van het toneel verdwenen, dan had de revolutie het heel moeilijk gehad. Daarom is hij ook het doelwit geweest van een recordaantal moordpogingen. Vandaag staat de Cubaanse revolutie veel steviger dan vijftig jaar geleden en is de aanwezigheid van Fidel Castro veel minder belangrijk. De politieke leiding heeft vijftig jaar ervaring opgedaan, zij heeft zich kunnen consolideren en is veel beter gevormd dan de baardige rebellen van 1959. Een nieuwe generatie staat klaar. Niet dat de overdracht foutloos verloopt. Dat bleek in februari 2009 nog met het ontslag van Carlos Lage en Felipe Pérez Roque, twee veelbelovende en vrij jonge ministers. De zaak toont wel aan dat de huidige leiding de lat hoog legt voor de toekomstige generatie. Toch is het weinig waarschijnlijk dat de opvolger van Raúl Castro, die zelf ook al een stuk voorbij de zeventig is, van hetzelfde kaliber zal zijn als Fidel. Maar misschien hoeft dat ook niet. De Chinese revolutie was er wellicht niet gekomen zonder Mao en de Vietnamese niet zonder Ho Chi Minh. Maar wie kent de huidige premier van China of de president van Vietnam?

Op het moment dat we dit schrijven, staat Fidel al meer dan drie jaar niet meer aan het roer. Het post-Fideltijdperk is eigenlijk al begonnen. Daarbij is het interessant om vast te stellen dat Washington, ondanks plannen voor een regimewissel bij ziekte of dood van Fidel, weinig in die zin heeft kunnen ondernemen. Er is ook geen politieke koerswijziging gekomen zoals velen hadden voorspeld en er zijn geen tekenen van verdeeldheid binnen de leiding. De Cubaanse autoriteiten kunnen tot op vandaag rekenen op brede steun bij de bevolking. Er zijn verschillende indicatoren die wijzen op die grote steun. Bij de verkiezingen ligt de opkomst boven de 95% en bedraagt het aantal ongeldige of blanco stemmen minder dan tien procent. Tot grote ergernis van Washington slagen politieke dissidenten er niet in enige achterban te creëren. Tijdens het pausbezoek in 1998 was de hele wereldpers op het eiland aanwezig – een gedroomde kans om eventueel ongenoegen openlijk te uiten. Maar er gebeurde niets. Ook toen Fidel Castro in de zomer van 2006 plotseling heel zwaar ziek werd, was er geen enkele vorm van protest of uiting van ongenoegen. De afgelopen vijftig jaar is er geen enkele keer massaal straatprotest geweest tegen de regering of het gevoerde beleid. De enige uitzondering kwam er in augustus 1994, toen radio-uitzendingen van de CIA kleine rellen uitlokten in Havana. Die werden door een massale tegenbetoging in de kiem gesmoord. Voor zover we weten zijn er recentelijk geen onafhankelijke peilingen uitgevoerd op het eiland. Die waren er wel op het dieptepunt van de crisis, in het midden van de jaren 1990, en wezen op een grote steun vanwege de bevolking: ongeveer tachtig procent. Een topdissident als Elizardo Sánchez aanvaardt dat in die periode tachtig procent van het electoraat het regime steunde. Er lekte in die tijd ook een document uit van het Pentagon dat dit bevestigde.¹

Belangrijk is ook de aparte, Cubaanse invulling van het begrip revolutie. Voor de Cubanen begon de revolutie niet met de gewapende strijd in december 1956 onder leiding van Fidel Castro, maar al veel vroeger, namelijk in 1868, bij de eerste onafhankelijkheidsstrijd. De tweede opstand tegen de Spanjaarden in 1878 en de derde in 1895, de kortstondige revolutionaire regering in 1933, de aanval op de Moncadakazerne in 1953², maar ook het afslaan van de invasie in de Varkensbaai in 1961, de Speciale Periode in de jaren 1990, het undercoverwerk van de Vijf in Miami³, ... het zijn allemaal etappes in hetzelfde grote historische proces. Met andere woorden: de

revolutie *begon* niet met Fidel en zal er ook niet mee *eindigen*. Er zijn weinig landen waar het verleden zo sterk in het heden verankerd is als Cuba. Fidel Castro zal net als de strijders van het eerste uur Camilo Cienfuegos en Che Guevara, de kopstukken van de onafhankelijkheidsstrijd tegen de Spanjaarden José Martí en Carlos Manuel de Céspedes, en vele anderen voortleven in het collectieve geheugen van de Cubanen en in die zin een blijvende rol spelen in de toekomst van het land.

Die toekomst zal volgens ons niet zozeer bepaald worden door wie de volgende Cubaanse president wordt, maar wel of en hoe de uitdagingen waar het land voor staat, worden aangepakt. Daarover handelt het eerste deel van deze paper. Die uitdagingen zijn in de eerste plaats van sociaaleconomische aard. We vragen ons ook af of Cuba onder Raúl Castro een andere economische koers zal varen, meer bepaald in de richting van China. In het tweede deel staan we stil bij de sociale situatie van de Cubanen met onder andere de problematiek van de armoede en de verdeling van de rijkdom. Dit deel is het resultaat van een koopkrachtstudie die we uitvoerden in de zomer van 2009. Een correct beeld van de sociale situatie is immers onontbeerlijk om iets zinnigs te kunnen zeggen over de toekomst van het eiland.

DE SOCIAALECONOMISCHE UITDAGINGEN ANNO 2010

“De taak waar de Cubaanse communisten en heel ons volk voor staat is groot: we moeten op basis van de grootst mogelijke participatie van de bevolking de socialistische maatschappij definiëren die we nastreven en die we kunnen opbouwen in de huidige en toekomstige omstandigheden. We moeten het economische model omschrijven dat gunstig is voor onze landgenoten en de onomkeerbaarheid verzekeren van het sociaal-politieke bestel van ons land, wat de enige garantie is voor zijn werkelijke onafhankelijkheid.” Zo klonk een merkwaardige passage uit het discours van Raúl Castro voor het Cubaanse parlement op 1 augustus 2009. De Cubaanse revolutie staat blijkbaar voor belangrijke verbouwingswerken. Dat is niet zo verwonderlijk: een revolutie die zich niet regelmatig vernieuwt, die haar fouten niet tijdig rechtzet of niet inspeelt op veranderende omstandigheden, kan niet overleven. In Cuba is dat des te meer het geval, omdat de externe omstandigheden de laatste vijftig jaar een aantal keer op extreme wijze zijn veranderd.

De voorbije halve eeuw werd inderdaad gekenmerkt door verschillende golven van ingrijpende veranderingen. In de jaren 1960 moest de Cubaanse economie zich volledig heroriënteren na de abrupte en volledige breuk met de VS, die tot dan toe dominant was geweest op het eiland. De eerste tien jaar waren ook één grote zoektocht – met nogal wat kronkels – naar het best passende ontwikkelingsmodel. In de jaren 1970 kreeg dat model vaste vorm en integreerde de economie zich in die van de landen van de Comecon, het economisch samenwerkingsverband van de landen van het Warschaupact. Dat bood heel wat voordelen, maar het bracht ook ernstige nadelen met zich mee. Halverwege de jaren 1980 werd een omvattende ‘rectificatiecampagne’ afgekondigd om fouten uit die periode recht te zetten. Veel tijd om dat te doen kregen de Cubanen niet, want enkele jaren later viel de Berlijnse Muur en werd de economische levensader van het eiland voor de tweede maal op dertig jaar tijd doorgeknipt. Ook de

blokkade werd aangescherpt. De economie stond voor een nooit geziene ineenstorting. Het was een kwestie van overleven en daarom werd een Speciale Periode afgekondigd met zeer ingrijpende hervormingen. Door de ineenstorting van de Sovjet-Unie was Cuba aan het begin van de jaren 1990 op enkele maanden tijd immers zijn belangrijkste handelspartners verloren en raakte het hele productiesysteem ontregeld. Tijdens de Speciale Periode kwam het land in een soort oorlogseconomie terecht. Er kwamen grondige economische hervormingen: het toerisme werd in versneld tempo uitgebouwd, buitenlandse investeringen werden aangetrokken, het dollarbezit werd gelegaliseerd, de landbouw grondig hervormd. Vanaf eind 1994 begon de Cubaanse economie zich geleidelijk aan te herstellen. Waar Cuba er in de jaren 1990 vrijwel alleen voor stond, kwam daar vanaf het begin van het nieuwe millennium verandering in. Venezuela, maar ook China en Brazilië werden belangrijke economische partners en boden nieuwe vooruitzichten. Intussen was de revolutie stilaan aan het bekomen van de opdoffer van de jaren 1990 en kwam er weer wat ruimte om orde op zaken te stellen.

En daar zijn ze in Cuba nu kennelijk mee begonnen. Fidel gaf het startschot in november 2005. Hij waarschuwde dat het grootste gevaar voor de revolutie niet van buiten maar wel van binnen kwam. Hij lanceerde een frontale aanval op de wijdverspreide corruptie. In de zomer van 2007 nam Raúl Castro die draad weer op door het gebrek aan efficiëntie in de economie aan te klagen. Hij lanceerde een grote raadpleging van de bevolking, zoals ook gebeurd was bij het begin van de Speciale Periode. Die bevraging is intussen afgerond en op basis daarvan worden nu met de nodige omzichtigheid enkele hervormingen gelanceerd.

In 2008-2009 waren er wel verschillende spelbrekers. Vooreerst raasden in de herfst van 2008 op enkele weken tijd drie cyclonen over het eiland, die nooit geziene schade aanrichtten. Een op zeven huizen werd beschadigd of vernield. De schade liep maar eventjes op tot 20 procent van het Bruto Binnenlands Product. Daarna kwam de economische en financiële crisis. Die sloeg hard toe op het eiland, net als in de rest van de regio. De prijs van nikkel, het belangrijkste exportproduct van Cuba, kelderde en de prijs van het voedsel, het belangrijkste importproduct, schoot pijlsnel de hoogte in. Dat laatste was het gevolg van mislukte oogsten wereldwijd en de toegenomen vraag op de wereldmarkt. Door de crisis geven de toeristen op Cuba ook minder uit en komen er ook minder dollars binnen van familieleden uit het buitenland. Er ontstond een tijdelijk maar acuut tekort aan euro's, dollars en andere deviezen. En het land heeft nochtans buitenlandse deviezen nodig om zijn inkopen te doen op de buitenlandse markt. Door dat deviezentekort moest er bespaard worden op de invoer van olie en dus op het energieverbruik. Het opvangen van het deviezentekort en het herstellen van de vernielingen door de orkanen waren de meest zichtbare en dringende uitdagingen waar het eiland voor stond en staat. Maar daarnaast zijn er twee belangrijke structurele uitdagingen die de toekomst van Cuba zullen bepalen. We gaan hier verder in op die twee belangrijke kloven.

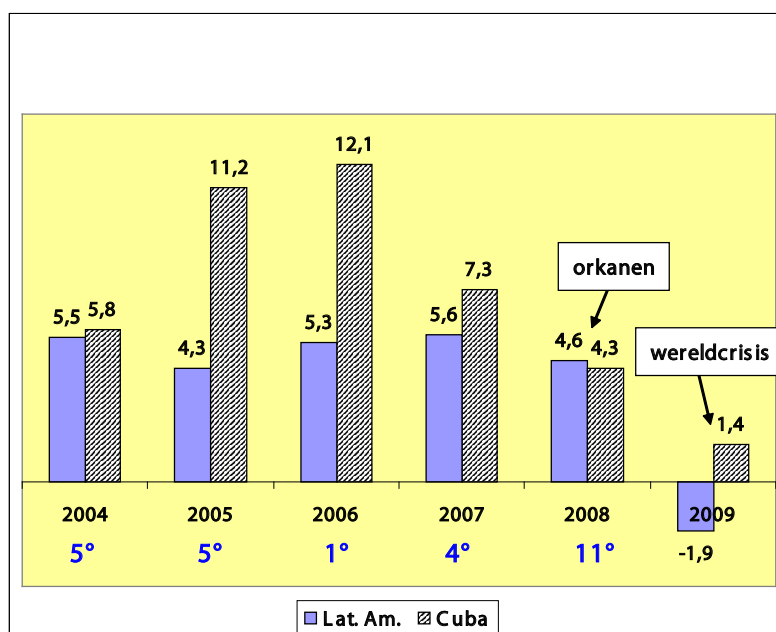
De kloof tussen de economie en de rest

De meest fundamentele uitdaging voor de revolutie is de kloof tussen de economische sfeer en de sociale, culturele en intellectuele sfeer. Met betrekking tot die laatste drie sferen heeft het eiland een peil dat vergelijkbaar is met een doorsnee rijk land. Met zijn elf miljoen inwoners telt Cuba bijvoorbeeld anderhalve keer zoveel universitair als België. Maar de economie heeft daarentegen het profiel van de relatief arme landen in de regio. De hoge sociale, culturele en intellectuele ontwikkeling creëert

hoge verwachtingen, maar die vinden geen economisch draagvlak. Die zwakke economische basis is het gevolg van de economische blokkade en de economische achteruitgang ten gevolge van de val van de Sovjet-Unie. Indien Cuba normale handelsrelaties met de rest van de wereld zou hebben en indien het na 1989 hetzelfde groeipad had gekend als de eerste dertig jaar, dan zou het land nu dezelfde levensstandaard hebben als Italië (BNP per inwoner uitgedrukt in dollar aan koopkrachtpariteit – zie grafiek 8). Maar dat is dus niet het geval en dat veroorzaakt frustraties bij de bevolking. Je bent toppianist maar je hebt geen vleugelpiano, je bent chirurg maar je beschikt niet over een eigen wagen, je bent ingenieur maar je hebt geen gsm of eigen laptop... Overall ter wereld zijn hoogopgeleide werknemers goed bemiddeld. In Cuba is dat niet het geval en is dat – op dit moment – ook niet mogelijk, want hun rijkdom zou ten koste gaan van het welzijn van de rest van de bevolking. Dat gegeven wordt nog versterkt door het demonstratie-effect dat uitgaat van het toerisme. Voor een toerist zijn een digitaal foto toestel, een iPod of een gsm de normaalste zaak, maar voor de meerderheid van de Cubanen zijn die zogoed als onbereikbaar. Dat steekt de ogen uit.

Die frustraties in de consumptiesfeer hebben een belangrijk effect in de productiesfeer. Hoe stimuleer je mensen om efficiënt te werken als ze met het loon dat ze verdienen geen felbegeerde luxeproducten kunnen kopen omdat dat loon te laag is of omdat de verkoop van die luxeproducten verboden is? Hoe kun je bijvoorbeeld bij een temperatuur van meer dan dertig graden en een zeer hoge vochtigheidsgraad hooggeschoolde jongeren motiveren om in de landbouw te werken, zeker als de werkgelegenheid toch verzekerd is? In die zin is Cuba ook een beetje het slachtoffer van zijn eigen succes.

In 2008 werd de verkoop van gsm's, laptops en dvd-spelers gelegaliseerd. Dat is een stap in de goede richting, die natuurlijk maar geldt voor een beperkt deel van de bevolking. De enige structurele oplossing om de frustraties in de consumptiesfeer op te lossen, bestaat in het versneld wegwerken van de economische achterstand. Maar dat is gemakkelijker gezegd dan gedaan. De laatste jaren kent Cuba een snellere gemiddelde groei dan de rest van Latijns-Amerika (zie grafiek 1). Alles kan altijd beter, maar er zijn natuurlijk grenzen. En die grenzen worden in het geval van Cuba bepaald door minstens drie factoren. Er is allereerst de blokkade die Cuba elk jaar niet alleen enkele procenten van zijn BNP kost, maar het land naast kredieten ook de technologie ontzegt die het broodnodig heeft om zijn productiviteit (en dus economische groei) te verhogen. De vergrijzing is een tweede belangrijke groeiremmer. En ten slotte is er de klimaatopwarming die voor steeds langere droogtes en heviger orkanen zorgt.

Grafiek 1: Economische groei in Cuba en in Latijns-Amerika

Bron: Cepal

(Het cijfer onder het jaartal geeft de plaats aan die Cuba innam op het vlak van economische groei in Latijns-Amerika)

Er zijn minstens vier mogelijkheden om de groei te versnellen. De eerste is de gemakkelijkste, maar die heeft Cuba niet zelf in de hand, met name de toelating voor VS-burgers om Cuba te bezoeken. Dit zou een ware 'boost' betekenen voor het toerisme op het eiland, de belangrijkste bron van buitenlandse deviezen. Het aantal toeristen zou op korte termijn zogoed als verdubbelen, wat het BNP met enkele procenten zou aandikken, het deviezentekort in één klap zou oplossen en de waarde van de nationale munt gevoelig zou versterken. Deze maatregel zou wellicht ook het einde van de economische blokkade bespoedigen, ook al goed voor een aantal extra procenten economische groei. Maar over die maatregelen wordt helaas in Washington beslist.

Een tweede mogelijkheid is de oliewinning. In de Golf van Mexico, binnen Cubaanse territoriale wateren, zijn beloftevolle olievoorraden gevonden. De ontginning ervan zou het eiland niet alleen belangrijke deviezen opleveren, maar Cuba meteen ook een stuk kredietwaardiger maken en veel gemakkelijker buitenlandse investeerders helpen aantrekken. Maar die piste is niet zonder problemen of risico's. Allereerst vereist de ontginning dure investeringen en gespecialiseerde knowhow, iets waarover Cuba zelf niet beschikt. Maar de olievelden liggen vooral vlak bij de territoriale wateren van de VS. Het is maar de vraag of de Amerikanen de Cubanen deze 'bonanza' zullen gunnen en of ze die niet liever zelf willen inpikken. Als het om olie gaat, zit het Witte Huis niet om een oorlogje verlegen.

Een derde mogelijkheid om de groei te versnellen, is het oriënteren van de economie op sectoren met een hogere toegevoegde waarde. Het gaat hier vooral om hightechsectoren. Het uitstekende onderwijs en de hoge scholingsgraad zijn hier belangrijke troeven. Vanaf de jaren 1980 zijn al belangrijke inspanningen geleverd in de sectoren van de biotechnologie en de farmacie en vanaf 2002 werd een geavanceerde

informatica-universiteit op poten gezet. Maar om de troef van de hoge scholingsgraad nog meer en beter uit te spelen, moeten de technische opleidingen meer prioriteit krijgen. Vandaag kiezen in verhouding nog te veel studenten voor humane wetenschappen. Een heroriëntering qua studierichting alleen volstaat niet. De uitbouw van hightechsectoren vergt heel grote investeringen en die zullen voornamelijk uit het buitenland moeten komen. Wat dat betreft gaat de trend de laatste jaren in de goede richting. De toenemende assertiviteit van de zogenaamde groeilanden op het wereldtoneel vertaalt zich in een groeiende Zuid-Zuidsamenwerking.⁴ Cuba draagt daar zelf zijn steentje toe bij, vooral op medisch vlak, maar plukt daar ook de vruchten van. Ook de toenemende integratie van Latijns-Amerika biedt bepaalde voordelen. Sectoren waarin Cuba een comparatief voordeel heeft zijn onder andere de biotechnologie, de farmaceutische nijverheid, de productie van medische apparatuur, de informatietechnologie en de medische dienstverlening. Het land heeft ook nog potentieel op het gebied van onder meer automatisering, ingenieurswetenschappen, milieuprojecten en onderwijs. Om die heroriëntering mogelijk te maken, is een goede langetermijnplanning noodzakelijk. Daarom wordt opnieuw aangeknoopt met de traditie van de vijfjarenplannen.⁵

Een laatste piste voor groei is de verhoging van de productiviteit. In de meeste sectoren ligt die veel te laag. Dat is het gevolg van bureaucratie, maar vooral ook van een lage arbeidsmotivatie en een relatief hoge graad van corruptie. Die laatste twee gegevens zijn op hun beurt het gevolg van het dubbele muntsysteem en de ontkoppeling van arbeid, salaris en koopkracht. Op die tweede grote structurele uitdaging gaan we hieronder verder in. In verband met de bureaucratie onderschrijven we het idee van Hugo Chávez dat de bureaucratie de cholesterol van de economie is, maar we moeten ons wel hoeden voor te simpele medicijnen. In een economie die wordt aangestuurd door de politiek en waarin het sociale voorgaat op winstmaximalisatie, is een zekere graad van bureaucratie onvermijdelijk. Als je de economische dynamiek vrij spel geeft, gaat dat ten koste van sociale prioriteiten. Maar omgekeerd doodt een te strakke aansturing elke dynamiek en ondermijnt ze het economische draagvlak voor de sociale doelstellingen. Het is geen gemakkelijke evenwichtsoefening. In de jaren 1990 zijn al pogingen gedaan om zowel de macro- als de micro-economische planning te perfectioneren, met verdeeld succes. Raúl Castro heeft in de zomer van 2008 al te kennen gegeven dat hij het niet wil laten bij die pogingen. Er wordt gedacht aan meer autonomie voor het bedrijfsmanagement en de 'coöperativisering' van de kleinhandel, die nu grotendeels rechtstreeks onder controle staat van de staat. Op 1 augustus 2009 is een Algemene Controlewet gestemd die alle bedrijven aan een audit zal onderwerpen, met het doel de efficiëntie te verhogen en de corruptie te verminderen.

De kloof tussen arbeid, salaris en koopkracht

Een tweede fundamentele uitdaging heeft te maken met de gevolgen van de Speciale Periode aan het begin van de jaren 1990. De economie kromp met 35 procent. We kunnen ons nauwelijks voorstellen wat dat betekent. Statistisch gesproken moest de Cubaanse revolutie op dat moment uit elkaar gespat zijn. Landen met een gelijkaardige of zelfs veel geringere economische terugval worden steevast geconfronteerd met burgeroorlogen en in het beste geval met massale opstanden, plunderingen, anarchie, een staatsgreep of een val van de regering. Cuba overleefde de opdoffer, maar had vijftien jaar nodig om weer hetzelfde peil te halen als in 1989. Qua economische

ontwikkeling liep het land dus vijftien jaar vertraging op, maar er waren ook belangrijke blijvende gevolgen. De landbouw raakte compleet ontredderd. In de jaren 1980 behoorde Cuba tot de groep landen met de hoogst gemechaniseerde landbouw van de wereld. Bij gebrek aan wisselstukken en deviezen werd het hele machinepark binnen de kortste keren onbruikbaar. Door het ontbreken van aangepaste diervoeding en de acute nood aan voedsel voor de bevolking, werd de veestapel gedecimeerd.

Voor de Cubaanse economie in haar geheel was die situatie bijzonder ernstig. Als klein en kwetsbaar ontwikkelingsland was Cuba voortaan blootgesteld aan de impact van de wereldmarkt. Bovendien kreeg het nauwelijks tijd om zich daar op voor te bereiden. Het eiland verloor zijn voordelige handelsrelaties en moest zijn import vanaf dat moment in harde deviezen betalen. Ook voor zijn exportproducten, toen vooral suiker en nikkel, werd het land voortaan blootgesteld aan de schommelende wereldmarktprijzen. Bovendien scherpte de VS in die periode de economische blokkade nog gevoelig aan via de wetten Torricelli (1992) en Helms-Burton (1996). Voortaan werden derde landen onder druk gezet om geen handel te drijven met Cuba of te investeren in dat land. Voor kredieten kon Cuba evenmin nog rekenen op de Sovjet-Unie.

Een van meest nefaste aspecten van die nieuwe situatie was het kelderen van de nationale munt, de peso. Vóór 1989 was de officiële koers één dollar voor één peso. Op de zwarte markt kon je toen één dollar ruilen voor 7 peso. Op het dieptepunt van de crisis moest je voor een dollar liefst 150 peso op tafel leggen. Allerhande maatregelen werden genomen om die onhoudbare kloof te dichten, met redelijk succes. De zwarte markt werd uitgeschakeld en vanaf 1996 schommelde de koers rond de 20 à 25 peso voor een dollar. Dat was al stukken beter dan in 1994, maar nog altijd drie- tot viermaal minder dan in de periode vóór 1989. Om zoveel mogelijk te kunnen beschikken over buitenlandse deviezen voerde de regering een nieuwe munt in, de CUC of Cubaanse convertibele peso, ter waarde van iets meer dan één dollar. Het dubbele muntsysteem kon echter niet verhinderen dat er een kloof ontstond tussen Cubanen die om diverse redenen over buitenlandse deviezen beschikken (60 procent van de bevolking) en de overige landgenoten. Dat had zowel ernstige gevolgen voor het arbeidsethos als voor de prijsstructuur van de consumptie. We gaan hier nader in op het eerste gevolg, het tweede werken we uit in het tweede deel van deze paper.

Het salaris, dat in peso wordt uitbetaald, is praktisch waardeloos geworden in vergelijking met de dollar of de CUC. Wie enkel over peso's beschikt, moet naar verhouding onmogelijke prijzen betalen voor een paar schoenen, een stuk vlees bovenop het basisaanbod of bijvoorbeeld een microgolfoven. Of mensen nu hard werken of niet, ze kunnen met hun loon maar weinig aanvragen. Er is met andere woorden geen rechtstreeks verband meer tussen de arbeid, het salaris en de koopkracht. Zo'n situatie is zeer nadelig voor de arbeidsmotivatie. Waarom zou je je best doen als je door de geleverde inspanning vrijwel niets kunt aankopen? Nogal wat Cubanen nemen daarom hun toevlucht tot illegale activiteiten om aan extra CUC's te komen. Maar op die manier komt een neerwaartse spiraal op gang. Omdat de arbeidsmotivatie laag is, gaat de dienstverlening of de kwaliteit van de productie (in peso's) achteruit. Wil je een betere dienstverlening of betere kwaliteit, dan betaal je daarvoor veel meer in CUC's, al dan niet in het zwart. Maar dan moet je wel over die CUC's beschikken en dat kan alleen door zelf wat te sjoemelen of over te stappen naar het CUC-circuit. En zo is de cirkel rond en krijg je een wijdverspreid systeem van 'plantrekkerij'. Daardoor dreigen de Cubaanse werknemers te vervreemden van het economisch gebeuren. Ze voelen zich

niet langer meer verantwoordelijk voor het eindproduct of de dienstverlening en nog minder eigenaar van de productiemiddelen – nochtans een essentiële peiler van het socialisme.

Die situatie is op de lange duur onhoudbaar. Het verband tussen arbeid, salaris en koopkracht moet vrij snel worden hersteld. Het loon moet meer gekoppeld worden aan inzet en resultaat. Sinds 2008 vaardigde de regering in dat verband een reeks maatregelen uit, zoals de loonsverhoging in het onderwijs, het invoeren van loon naar werk of de mogelijkheid om twee banen uit te oefenen. Vanaf het academiejaar 2009-2010 zijn ook studentenjobs toegestaan. In een toenemend aantal bedrijven wordt het loon ook gekoppeld aan de individuele inzet (werkijver, stiptheid) van de werknemer. Die maatregelen zijn een goede aanzet, maar volstaan zeker niet en het probleem zal ook niet van vandaag op morgen opgelost raken.

Daarnaast moet het salaris opnieuw de uitdrukking worden van de koopkracht. De prijzenstructuur lijkt voor buitenstaanders heel bizar: zo kost de maandelijkse factuur voor energie en water bijvoorbeeld evenveel als twee biertjes in de CUC-sector. Dat komt doordat de basisgoederen en -diensten (in peso's) zwaar gesubsidieerd zijn, terwijl er voor de extra's relatief hoge prijzen worden aangerekend. Dat voorkomt het ontstaan van een heuse kloof tussen rijk en arm. Dit systeem is waardevol, maar vertoont excessen en is aan correctie toe. Het kan niet dat mensen een maandloon moeten neertellen voor de aankoop van een nieuwe jeans of een paar schoenen. Maar het is evengoed absurd dat gezinnen soms geen blijf weten met hun maandelijks rantsoen basisproducten zoals rijst of suiker. Het rantsoen is te hoog en het loon te laag. De recente maatregel om de gratis maaltijd op het werk af te schaffen en te vervangen door een extra loon van 15 peso per dag, hoort ook in dit kader thuis. Globaal gesproken moet de subsidiëring een nieuwe oriëntatie krijgen: niet de goederen, maar de (zwakke) personen moeten gesubsidieerd worden. Dat ligt gevoelig, omdat de voedselsubsidie zeer diep ingeworteld zit in de Cubaanse samenleving en wordt gezien als een verworvenheid. De heroriëntatie verloopt dan ook best geleidelijk aan en gradueel.

Om het probleem van de band tussen arbeid, salaris en koopkracht en het probleem van de gekke prijzenstructuur fundamenteel op te lossen, moeten twee zaken gebeuren: de import moet verminderen en de waarde van de export moet stijgen. Het gecombineerde effect van beide zal meteen ook de waarde van de munt versterken en daardoor de kloof tussen peso- en CUC-bezitters verkleinen. Het zal ook de extreem hoge prijs van een aantal producten naar beneden halen.

Een toename van de export is enkel zinvol in de mate dat Cuba zich toelegt op sectoren met een hogere toegevoegde waarde. Dat hebben we hierboven al aangegeven. Wat de import betreft, zijn er verschillende redenen waarom die zoveel mogelijk moet verminderen. De economische blokkade maakt de invoer sowieso al duur voor Cuba. En door de zwakte van de munt slokken de ingevoerde producten een grote hap van het beschikbare budget op. Er speelt ook een veiligheidsaspect: naarmate het eiland minder aangewezen is op de import, is het ook minder kwetsbaar voor een eventuele agressie van de VS. Een goed voorbeeld van imports substitutie is de recente assemblage van Chinese bussen in de provincie Havana. Maar de substitutie van import is geen eenvoudige zaak. Cuba heeft weliswaar voldoende geschoolde arbeid, managerscapaciteiten en infrastructuur om nieuwe industrieën van de grond te krijgen, maar dat is niet voldoende. Zoiets vergt ook belangrijke investeringen, zowel van

kapitaal als van technologie. Op dit moment heeft Cuba al een vrij grote buitenlandse schuld en de blokkade vormt een belangrijke hinderpaal voor het verkrijgen van de nodige technologie. Bovendien speelt de geringe schaal in Cuba's nadeel. Het opzetten van nieuwe productielijnen voor een gebied van elf miljoen inwoners is in verhouding veel duurder dan voor een regio van vijftig miljoen, of voor meer dan een miljard zoals China. In elk geval blijkt uit de geschiedenis dat imports substitutie geen toverformule is. De ontwikkelingsstrategie van Latijns-Amerika in de jaren 1950 en 1960 was daarop gebaseerd en leidde in de meeste landen tot een mislukking.

In verband met imports substitutie is de meest prangende en qua veiligheid de belangrijkste sector de landbouw. Cuba voerde in 2008 meer dan tachtig procent van zijn voedsel in, terwijl de helft van de landbouwgrond in het land braak lag of overwoekerd was door struikgewas. De Cubaanse overheid bewandelt hier voornamelijk twee pistes. Een eerste is de aanpak van de bureaucratie. De productie wordt meer gedecentraliseerd en de lokale producenten krijgen meer autonomie. De resultaten hiervan moeten nog blijken. Ten tweede wordt braakliggende grond ter beschikking gesteld van Cubanen die die grond willen bewerken. Het te verwachten inkomen overtreft veruit het gemiddelde salaris in andere sectoren. De formule slaat aan. Er waren veel meer aanvragen dan beschikbare percelen. In de herfst van 2009 was al 40 procent van de braakliggende grond opnieuw in gebruik genomen. Of de strategie ook veel resultaat zal opleveren, is op dit moment nog niet duidelijk. Het is voor kersverse en onervaren landbouwers niet evident om op korte termijn een hoog rendement te bereiken. Ervaring is nu eenmaal een onvervangbaar aspect van de boerenstiel.

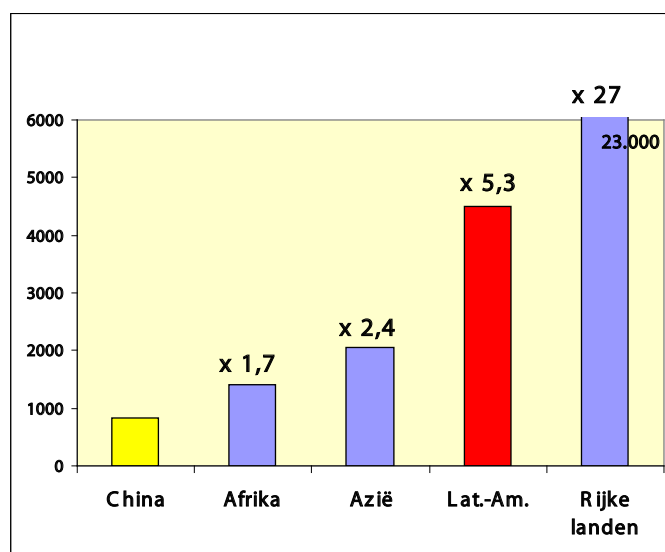
OP NAAR EEN ANDER MODEL?

Toen Raúl Castro de plaats van zijn broer innam, voorspelden de westerse media een belangrijke koerswijziging. Raúl zou een meer marktgerichte aanpak voorstaan en het Chinese model genegen zijn. Uiteraard legt elke politieke leider zijn eigen accenten, maar dat is een relatief gegeven. Op Cuba en meestal ook in andere landen hebben belangrijke koerswijzigingen vooral te maken met een gewijzigde context of nieuwe uitdagingen en niet zozeer met een ander leiderschap. Bovendien worden belangrijke beslissingen in Cuba uitvoerig voorgelegd aan de bevolking. Die beslissingen hangen dus niet af van het temperament of inzicht van de leidersfiguur, maar zijn het resultaat van een intensief en collectief besluitvormingsproces. De westerse media waren blijkbaar ook vergeten dat er in Cuba in de jaren 1990 heel drastische en marktgerichte maatregelen zijn genomen – dat was onder Fidel en het gebeurde ook toen na een uitgebreide consultatie van de bevolking.

De vergelijking met China is echter interessant en verhelderend. Er zijn belangrijke gelijkenissen tussen de ontwikkelingsstrategieën van beide landen. Zo wordt de economie zowel in China als in Cuba in grote mate aangestuurd door de politieke overheid: de sleutelsectoren zijn in handen van de staat, de regering controleert en stuurt de centrale bank en het monetaire beleid, de hoofdoriëntaties van de economie – hoeveel er in welke sectoren wordt geïnvesteerd – worden in een meerjarenplan vastgelegd. De communistische partij speelt in beide landen een belangrijke rol in de lokale ontwikkeling. In de twee landen gaan relatief veel middelen naar onderwijs en infrastructuur. Ten slotte knopen China en Cuba ook sterke banden aan met andere

landen uit het Zuiden om elkaars ontwikkeling te versterken. Maar er zijn minstens ook zes wezenlijke verschilpunten die we in rekening moeten brengen om de respectieve koers van China en Cuba te begrijpen.

Om te beginnen was de startsituatie voor beide landen heel anders. Toen Deng Xiaoping aan het einde van de jaren 1970 met zijn hervormingen begon, was de economische achterstand van China bijzonder groot. Honderd jaar bezetting en burgeroorlogen hadden het land compleet verwoest. Tijdens de periode van Mao (1949-1976) was de economische groei al heel wat beter dan in vergelijkbare derdewereldlanden, maar toch was het land nog altijd een van de allerarmste regio's van de wereld. Het BNP per inwoner lag een heel stuk onder het gemiddelde van de rest van Azië en zelfs bijna tweemaal lager dan dat van Afrika. Aartsvijanden Japan, Taiwan en Zuid-Korea kenden op dat moment zeer hoge groeicijfers. In die context lanceerde Deng de leuze dat socialisme geen armoede is en dat rijk worden glorieus is. Het gelijkheidsbeginsel werd (tijdelijk) opgeofferd aan de versnelde ontwikkeling van de productiekrachten, te beginnen in de kustprovincies. In Cuba lag dat helemaal anders: qua economische ontwikkeling zat het land in 1959 boven het gemiddelde van Latijns-Amerika. In die context kreeg de sociale en culturele ontwikkeling de volle prioriteit.

Grafiek 2: BNP/inwoner in 1973 (in dollarwaarde 1990)

Bron: M. Beaud, Histoire du capitalisme de 1500 à 2000, Parijs 2000, blz. 289)

Een tweede verschilpunt ligt in de lessen die beide revoluties trokken uit hun eigen recente verleden. De eerste dertig jaar van de Chinese revolutie verliepen zeer tumultueus. De grote Sprong Voorwaarts (1958-1960) en de Culturele Revolutie (1966-1976) waren traumatische ervaringen. De hervormingen vanaf 1978 waren een wellicht overdreven reactie op die turbulente gebeurtenissen. De eerste generatie revolutionairen wou het communisme heel snel invoeren en de historische fase van het kapitalisme overslaan. Dat bleek dus niet haalbaar, omdat de situatie daar economisch en technologisch nog niet rijp voor was. Het is precies de historische rol van het kapitalisme om die rijpheid te brengen. Daarom werden vanaf het einde van de jaren 1970 (tijdelijk) kapitalistische elementen geïntegreerd, met het gevolg dat belangrijke

socialistische beginselen werden prijsgegeven zoals de collectieve eigendom van de productiemiddelen, de niet-privétewerking van arbeidskrachten (de basis voor uitbuiting), alsook gratis gezondheidszorg en onderwijs. In de woorden van Deng: “Het maakt niet uit of de kat wit of zwart is, als ze maar *muizen vangt*”. In Cuba was er in zekere zin een omgekeerde evolutie. Tijdens de jaren 1970 en aan het begin van de jaren 1980 werden onder invloed van de Sovjet-Unie kapitalistische elementen ingevoerd. Dat leidde tot een stagnatie halverwege de jaren 1980. De Rectificatiecampagne vanaf 1986, die lijnrecht inging tegen de perestrojka van Gorbatsjov, maakte komaf met die kapitalistische elementen. Het resultaat was dat de Cubaanse revolutie overeind bleef toen alle landen van het Oostblok een voor een in elkaar stortten. De les was dus duidelijk: het vasthouden aan de socialistische beginselen was een voorwaarde voor het behoud van de revolutie. Dat is wellicht de belangrijkste reden waarom Raúl Castro of zijn opvolger(s) niet meteen de Chinese weg zullen bewandelen. In de woorden van Raúl: “Ik ben niet verkozen tot president om het kapitalisme in Cuba opnieuw in te voeren noch om het socialisme prijs te geven. Ik werd verkozen om het socialisme te verdedigen, te behouden en te blijven perfectioneren, niet om het te vernietigen.”

Een derde verschilpunt is de schaal. In de krachtsverhoudingen met multinationale ondernemingen vormt die een groot voordeel voor China en een sterk nadeel voor Cuba. Met een potentiële afzetmarkt van bijna een kwart van de wereldbevolking is China een zeer geëerde plek voor buitenlandse investeringen. Met zijn 0,2 procent van de wereldbevolking kan Cuba die troef niet uitspelen. Bovendien zijn de grote Chinese bedrijven in tegenstelling tot hun Cubaanse collega's groot genoeg om de concurrentie met multinationals aan te kunnen. Het voorbeeld van Bacardí is hier sprekend. De oorspronkelijke eigenaars van deze rumgigant waren gekant tegen de revolutie en trokken kort na 1959 met hun kapitaal naar het buitenland om daar te produceren. Zij zijn vandaag de rechtstreekse concurrent van de Cubaanse Havana Club, een belangrijk exportproduct voor het eiland. De omzet van Bacardí bedraagt ongeveer zoveel als de totale export van Cuba!

Een vierde verschilpunt versterkt het schaalnadeel van Cuba: de economische blokkade. Washington en de CIA doen er alles aan om te verhinderen dat derde landen handel drijven met Cuba, er investeren of het land kredieten verlenen. Ook dat verzwakt de onderhandelingspositie ten aanzien van buitenlandse bedrijven en banken. Als grootste kredietverstrekker van de VS heeft China daarentegen een vrij sterke machtspositie tegenover Washington.

Een vijfde verschilpunt betreft de diaspora. Een aanzienlijk deel van de buitenlandse investeringen in China vanaf de jaren 1990 was afkomstig van overzees Chinees kapitaal, vooral uit Azië. De Chinese diaspora is versnipperd en eerder patriottisch ingesteld. De kapitaalkrachtige overzeese Cubanen vormen een heel ander verhaal. Die zijn politiek georganiseerd, vormen een machtige lobby binnen de VS en zijn er, met steun van Washington, op uit om de revolutie ongedaan te maken. De blokkadewet Helms-Burton van 1996 is bijvoorbeeld geschreven door een medewerker van Bacardí.

Een zesde punt van verschil is de geo-economische context. Die is voor Cuba allesbehalve gunstig geweest. Op een termijn van dertig jaar is het kleine eiland tot tweemaal toe zijn belangrijkste handelspartners kwijtgespeeld en heeft het zijn economie compleet moeten heroriënteren, met alle rampzalige gevolgen van dien. Uit de regio zelf kon Cuba niet veel voordeel halen, het kon niet profiteren van een

regionaal elan. De economische ontwikkeling van het Latijns-Amerikaanse continent was om te beginnen al niet denderend en bovendien waren de relaties met de landen uit de regio allerm minst bevorderlijk. Op economisch vlak zwaaiden VS-bedrijven er de plak en op politiek en diplomatiek vlak stonden die landen onder druk van Washington. De laatste tien jaar zijn de economische en diplomatieke relaties met de landen van Latijns-Amerika sterk verbeterd, maar er is geen garantie dat de situatie zo zal blijven. De huidige VS-regering wil het terreinverlies onder de twee regeringen van Bush ongedaan maken. Er bestaat ook geen zekerheid dat de linkse golf in Latijns-Amerika zal aanhouden. De economische omgeving van China was en is veel gunstiger. De regio werd vanaf de jaren 1950 gekenmerkt door een gunstig accumulatieregime: hoogtechnologische kernbedrijven in Japan, die organisch verbonden waren met onderaannemingen in landen van de regio, die zelf over een overschot aan zeer goedkope arbeid beschikten. Een groot deel van die productie was bestemd voor de export naar de VS en West-Europa. Door dit gunstig accumulatieregime kende Oost- en Zuidoost-Azië vanaf de jaren 1950 een vrij hoge groei. China heeft daar vanaf de jaren 1980 volop van geprofiteerd. Washington heeft zijn stempel ook minder kunnen drukken op deze regio dan op Latijns-Amerika, dat het als zijn achtertuin beschouwt. En ten slotte heeft China door zijn proportie ook een vrij sterke (en steeds sterker wordende) positie in de regio tegenover de andere landen.

Deze laatste vier verschilpunten maken duidelijk dat de economische biotoop van China heel sterk afwijkt van die van Cuba. China kan eisen stellen aan multinationals, terwijl Cuba veel toegevingen moet doen om buitenlandse investeringen te kunnen binnenrijven. Het massaal aantrekken van buitenlandse spelers om technologie en kapitaal binnen te halen als basis voor een hyperexpansie van de export is een belangrijk onderdeel van de Chinese ontwikkelingsstrategie (in de huidige fase). Cuba kan dit pad onmogelijk volgen. China kan zich een heel open economie veroorloven, kan de markt laten spelen en ruimte laten voor buitenlandse spelers op de binnenlandse markt zonder dat het de controle over zijn economie verliest. In Cuba is het tegenovergestelde het geval, hier heeft de werking van de markt een hoog destabiliseringspotentieel en vormt zij een gevaar voor de soevereiniteit. Er is economisch weinig manoeuvreerruimte en een strikte regulering is een kwestie van levensbehoud.

Met het aangeven van de essentiële verschilpunten tussen China en Cuba doen we geen uitspraak of de gevolgde weg in China al dan niet de goede zou zijn – dat is een andere discussie. Wel proberen we duidelijk te maken dat de gevolgde trajecten in beide landen sterk bepaald worden door historische omstandigheden en keuzes. Bovendien is wat goed is voor het ene land, daarom niet noodzakelijk goed of wenselijk voor het andere. Een van de belangrijkste lessen uit de geschiedenis is precies dat het mechanisch overplanten van een koers uit een ander land niet werkt. We kunnen wel lessen trekken uit fouten en sterke punten van andere landen, maar elk land moet uiteindelijk zijn eigen traject uitwerken in overeenstemming met de eigen historische voorwaarden, zowel op binnen- als buitenlands vlak.

Gezien de belangrijke uitdagingen waar Cuba voor staat, valt een hele reeks hervormingen te verwachten. Maar dat betekent geenszins dat het land van model of koers gaat wisselen of dat het plannen in die zin zou hebben. Om het met de woorden van Raúl te zeggen, er zal wel gezocht worden naar “het economisch model dat gunstig is voor het land en dat de onomkeerbaarheid zal verzekeren van het sociaal-politieke bestel”.

ARMOEDE EN DE VERDELING VAN DE RIJKDOM

Een wiskundig raadsel

Veel mensen die Cuba bezoeken, hebben wellicht al een rekensommetje gemaakt over het Cubaanse loon. In 2009 bedroeg dat gemiddeld 415 peso. Dat is omgerekend 12 euro en lijkt belachelijk weinig. Het wordt nog absurder als je weet dat zo'n maandloon volledig opgaat aan de aankoop van een nieuwe jeans of een paar schoenen. Hoe kan een Cubaan dan in godsnaam rondkomen? Neem het voorbeeld van Ricardo. Hij is 52 jaar oud, gehuwd en vader van twee dochters. Hij werkt als bediende in een overheidsbedrijf. Zijn loon uitgedrukt in euro is nog minder dan het zakgeld van mijn neefje van veertien. Zo bekeken behoort Ricardo tot de allerarmsten van de planeet. Maar dat klopt niet, want ondanks zijn schamel loontje is hij eigenaar van een huis met drie slaapkamers, studeren zijn beide dochters aan de universiteit en zal hij statistisch gesproken twintig jaar langer leven dan zijn collega uit buurland Haïti. Vorig jaar nog onderging hij een hartoperatie, iets wat alleen de rijken van Latijns-Amerika zich kunnen veroorloven. Ricardo is geen uitzondering in Cuba, maar de regel.

Hoe zit dat dan? Zijn loon stelt niets voor, maar toch kan hij dingen doen die in Latijns-Amerika voorbehouden zijn aan de veeleer rijkere bevolkingslaag. Die schijnbare tegenstelling heeft te maken met het feit dat de prijs van diensten en goederen sterk kan verschillen van land tot land. En dat geldt op extreme wijze voor Cuba. Daar zijn heel wat diensten en goederen zoals onderwijs, geneeskundige verzorging, transport, cultuur, basisvoeding, ... gratis of heel goedkoop en heeft het loon niet dezelfde functie als in een kapitalistische samenleving. Er zijn verder nog drie andere complicaties die het moeilijk maken om de situatie te begrijpen. Allereerst is er het dubbele muntsysteem: de peso en de CUC. De peso wordt vooral gebruikt voor de basisgoederen en -diensten, de CUC voor de extra's. Toeristen betalen doorgaans enkel in CUC. De CUC heeft ongeveer de waarde van een dollar (en schommelt dus ten opzichte van de euro) en heeft de laatste jaren de vaste waarde van 24 peso. Een product in het pesocircuit is veel goedkoper dan in het CUC-circuit. Zo betaal je voor een snack of een drankje in een pesorestaurant gemakkelijk tien tot twintig keer minder dan in een CUC-etablisement. Het CUC-circuit was in de jaren 1990 in eerste instantie bedoeld voor toeristen, maar dat is verleden tijd. Het is niet ongewoon dat je op een

menu prijzen in de twee munten aantreft. Een tweede complicatie is dat gezinnen hun inkomen vaak weten aan te vullen met buitenlandse deviezen, opgestuurd door familieleden in het buitenland, of met CUC omdat ze in een joint venture of in de toerismesector werken (fooien), omdat ze voor eigen rekening werken, enzovoort. Daarnaast ontvangen heel wat arbeiders en bedienden bovenop hun loon goederen in natura, bonnen waarmee ze goederen kunnen kopen. Ten derde is ook een aantal goederen of diensten heel goedkoop of zelfs gratis via het bedrijf waarvoor mensen werken. Hetzelfde toestel kost veel minder bij aankoop via hun bedrijf dan bij aankoop in een winkel. Dat kan gaan over een tv-toestel, maar ook over een weekje vakantie.

Het voorgaande maakt duidelijk dat het weinig zinvol is om het loon in peso om te zetten in euro, volgens de wisselkoers. Die omrekening leert ons enkel wat een Cubaan in het buitenland zou kunnen kopen met dat loon, niet wat hij er in eigen land mee kan krijgen, behalve dan de producten in de CUC-winkels. Om te weten wat een Cubaan feitelijk met zijn loon kan kopen, of anders gezegd, wat zijn levensstandaard is, moet je de zogenaamde 'reële koopkracht' berekenen. Het principe is eenvoudig, de berekening iets ingewikkelder. Het gebeurt als volgt. Je neemt een korf van bijvoorbeeld honderd goederen en diensten. Je berekent eerst hoeveel die korf goederen en diensten in Cuba kost, uitgedrukt in peso. Daarna bereken je hoeveel dezelfde korf in een referentieland kost. We hebben hiervoor België genomen, maar we hadden evengoed een ander 'ontwikkeld' land kunnen kiezen, omdat er nauwelijks een verschil is in de prijzenstructuur van de rijke landen. De gevonden resultaten hangen met andere woorden niet af van het referentieland, in ons geval België. Stel dat de korf in Cuba 200 peso kost en in België ongeveer 300 euro, dan kun je met 200 peso in Cuba evenveel kopen als met 300 euro bij ons. In dit voorbeeld is de 'reële' koopkracht van 1 peso dus gelijk aan 1,5 euro. En zo kun je dan het loon van een Cubaan omzetten in euro.

Enkele cijfers

In werkelijkheid is de gemiddelde pariteit 1 peso voor 1,6 euro, of 53 maal meer dan de (nominale) wisselkoers laat uitschijnen. De uitleg over onze berekening vind je in de onderstaande kadertekst. Deze berekening benadert heel sterk die van het CIA World Factbook. De berekening leert dat een Cubaan gemiddeld met 1 peso in Cuba evenveel kan kopen als een Belg met ongeveer 1,6 euro in België. We schrijven dan: 1 peso = 1,6 euro $_{KKP}$ (koopkrachtpariteit). Let wel, het gaat hier om een gemiddelde. Er zijn extreem grote verschillen afhankelijk van de producten en diensten. Enkele voorbeelden: een doktersbezoek of opname in het ziekenhuis kost 0 peso, een busticket 0,2 peso, een bezoek aan de kapper 3 peso, de maandelijkse factuur voor elektriciteit 25 peso, een treinticket (100 km) 8 peso en een boek ongeveer 25 peso. Dat zijn voorbeelden van goedkope producten of diensten. Voor een nieuw paar schoenen leg je al gauw 240 peso neer, een ventilator kost ongeveer 1000 peso en een microgolfoven 2000 peso.

Als we onderscheid maken tussen de soorten producten en diensten, krijgen we nog een beter beeld van wat vergelijkbare producten of diensten bij ons zouden kosten. Zo geldt voor de basisgoederen – het overgrote merendeel van wat de Cubanen kopen – een andere pariteit: 1 peso = 4,15 euro $_{KKP}$. Dat is 141 maal meer dan bij omzetting volgens de wisselkoers. Voor de producten van de CUC-winkels of diensten bij particulieren (in CUC te betalen) is de pariteit: 1 peso = 0,025 euro $_{KKP}$ (1 BEF). Dat is zelfs minder dan de omzetting volgens de wisselkoers, namelijk 0,8 maal. In het kader geven we een lijst van de basisgoederen en -diensten en de overige goederen en diensten.

Berekening van de koopkracht van de Cubaanse peso (koopkrachtpariteit)

Onze berekening is gebaseerd op een korf van zowat alle goederen en diensten die een gemiddeld Cubaans gezin van twee kinderen en twee volwassenen zich in de loop der jaren aanschafft. Alles wordt herleid naar de kostprijs per maand van het betreffende product of dienst. Als een tafel 600 peso kost en gemiddeld twintig jaar meegaat, kost die omgerekend 2,5 peso per maand (600 gedeeld door 20 en nog eens gedeeld door 12). Idem voor de berekening van die tafel in euro's. We houden dus rekening met het aandeel dat een product of dienst inneemt in het geheel van de uitgaven.

Het CIA World Factbook komt uit op 1 peso ~ 1,96 dollar KKP, wat neerkomt op 1 peso ~ 1,4 euro KKP (cijfers van juli 2009).

Basisgoederen of -diensten: huis (huur of afbetaling), energie (water, elektriciteit, gas), basisvoedselaankopen (via het rantsoenboekje of 'libreta'), onderhoudsgerief, openbaar vervoer, dokters- en apotheekkosten, schooluitgaven, basisaankopen kledij en schoenen (libreta of tweedehands), krant en tijdschrift, tv, uitgaven voor film, theater of sportwedstrijd.

Televisie, wasmachine, koelkast, gasvuur, enzovoort via het bedrijf waar de mensen werken.

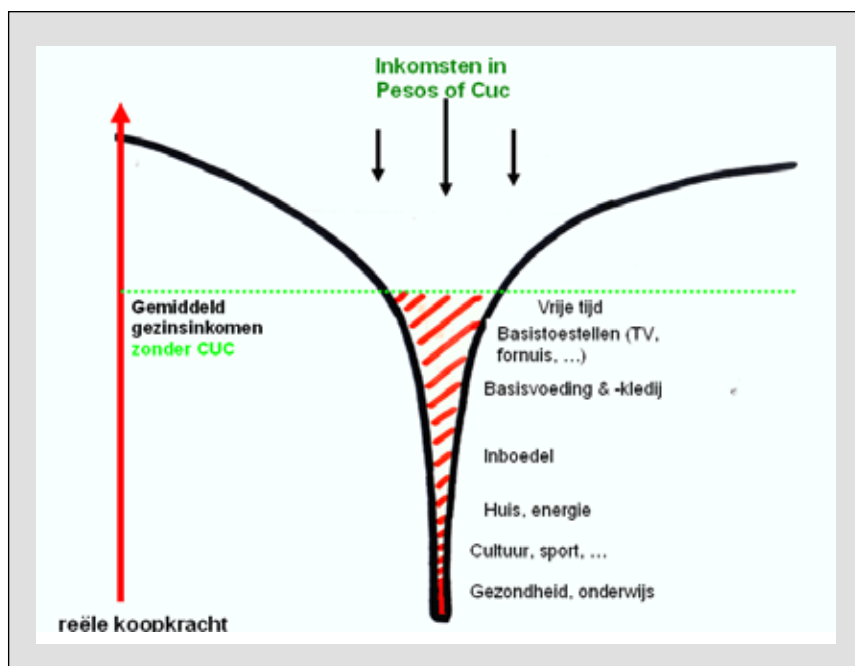
Overige: extra voedsel op de landbouwmarkten of in CUC-winkels, tabak, alcohol in CUC-sector, extra kledij in CUC-winkels; autoverbruik en -onderhoud, extra benzine, microgolfoven, geluidsinstallatie, computer, gsm, ...

Televisie, wasmachine, koelkast, gasvuur, enzovoort in een CUC-winkel.

Die cijfers en de voorbeelden laten zien dat de prijzenstructuur op Cuba totaal verschilt van die bij ons. Dat is het gevolg van sterke subsidies voor basisgoederen -en diensten en het feit dat Cuba na de val van de Sovjet-Unie voor zijn import wereldmarktprijzen moest betalen. Enkele voorbeelden van die merkwaardige prijzenstructuur: de maandelijkse afbetaling voor een huis bedraagt minder dan tien procent van één salaris, maar voor een paar extra schoenen in een CUC-winkel betaal je gemakkelijk een maandsalaris. Anderzijds kost de maandelijkse factuur voor energie en water zoveel als twee biertjes in de CUC-sector. Een pakje sigaretten kost dan al gauw evenveel als het maandelijkse basispakket voedsel voor een gezin. Maar je kunt verschillende keren naar de film, het theater of een baseballmatch (even populair als voetbal bij ons) voor de prijs van 1 liter benzine.

We moeten een onderscheid maken tussen de basisgoederen en -diensten en de overige goederen en diensten. De eerste zijn gesubsidieerd en zijn gratis of spotgoedkoop. Studeren aan de universiteit of een lange revalidatie zijn volstrekt gratis. Een busrit kost 170 maal minder kost dan bij ons, net als een theaterbezoek. Met het basisrantsoen kun je uiterst goedkoop een hoeveelheid voedsel en kleding aanschaffen, maar dat is beperkt. Voor de extra's of luxegoederen betaalt de Cubaan de prijzen die bepaald worden door de binnenlandse markt – voornamelijk voor het voedsel – en de wereldmarkt voor de overige producten en diensten. En in verhouding tot de basisgoederen liggen die prijzen heel hoog.

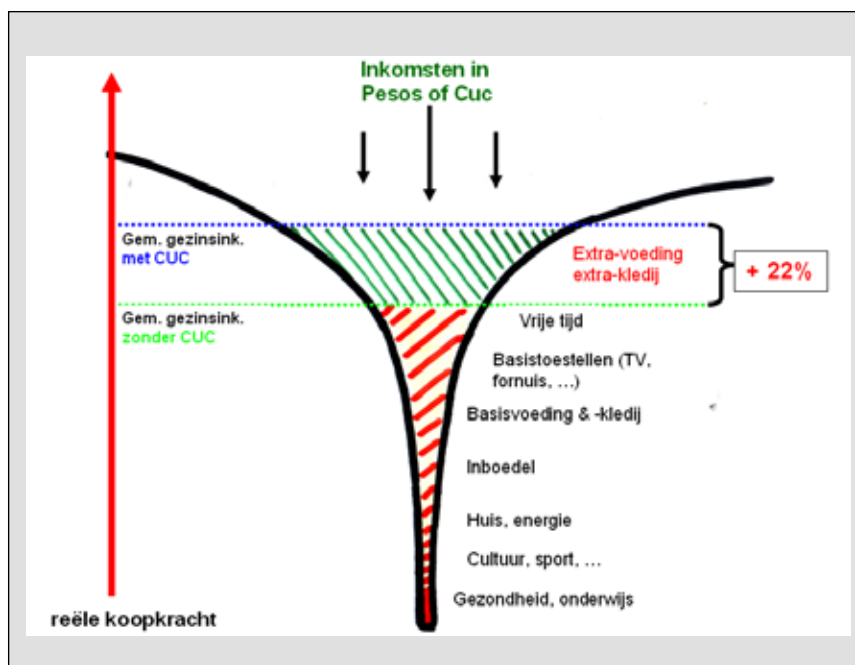
We leggen de verschillende puzzelstukken bij elkaar. We nemen een gezin van twee loontrekkenden en twee kinderen, waarvan er een aan de universiteit studeert en het ander in secundair onderwijs volgt. Deze eerste categorie moet het stellen met het salaris in peso en beschikt niet over extra-inkomsten in CUC. Dit geldt voor veertig procent van de Cubanen. Gemiddeld bedraagt het gezinsinkomen 830 peso. Met dit bedrag kunnen zij in Cuba evenveel kopen als met 2220 euro in België. Recentelijk is berekend dat een gezin met twee schoolgaande kinderen in België minimaal 2150 euro nodig heeft om rond te komen.⁶ Dit Cubaanse gezin zal geen problemen hebben om zijn kinderen te laten studeren of zal geen operatie moeten uitstellen, ondanks het veeleer lage gezinsinkomen. Het verwerven van een eigen huis zal ook geen probleem zijn: meer dan 80 procent van de Cubanen is eigenaar. Een koelkast, wasmachine, tv of radio past ook nog binnen het budget. Maar elke dag vlees eten, zal niet lukken en met de schoenen en de kleren moeten ze ook zuinig omspringen. Voor herstellingen aan het huis zullen ze moeten lenen of moeten sparen tot er voldoende geld is. Een etentje in een CUC-restaurant zit er niet echt in, of slechts heel uitzonderlijk. Dit gezin heeft naar onze normen een zeer krap budget, maar van echte armoede is geen sprake, zeker niet gemeten naar de normen van Latijns-Amerika.

Grafiek 3: Gemiddeld inkomen van een gezin zonder CUC

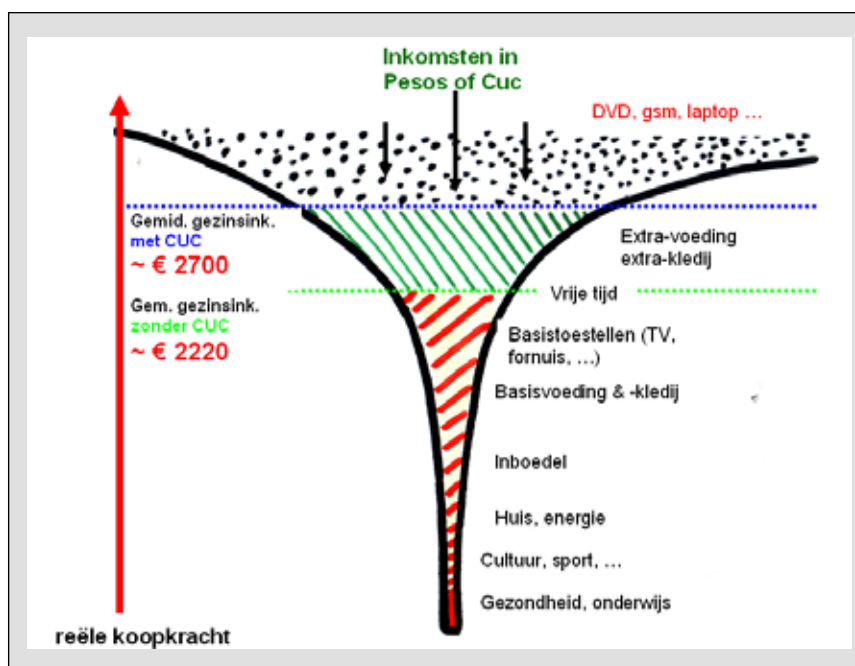
Een tweede gezin, met dezelfde samenstelling, beschikt naast zijn inkomen over extra-inkomsten. Dit geldt voor zestig procent van de Cubanen. Gemiddeld heeft dit gezin bovenop het salaris een extra-inkomen van 70 CUC of 1680 peso; daardoor ligt het totale gezinsinkomen op 2510 peso. In peso uitgedrukt is dat driemaal zoveel als het eerste gezin hierboven. Maar met die extra CUC's of peso's worden geen basisgoederen aangeschaft. Ze dienen voor de extra's. En die zijn stukken duurder, in verhouding

soms tot zelfs meer dan honderd maal duurder dan de basisgoederen of -diensten. Met die 70 CUC kan het gezin evenveel kopen als met gemiddeld 480 euro in België. Dat brengt het gezinsinkomen op 2700 euro KKP. In peso's uitgedrukt is het loon verdrievoudigd, maar omwille van de prijzenstructuur betekent dat slechts een relatief kleine toename van de koopkracht (22 procent). Dit gezin zal weinig problemen hebben om vlees op tafel te krijgen en om extra kleren en schoenen te kopen. Een microgolfoven of een haardroger is geen probleem. Een biertje in het CUC-circuit zal regelmatig kunnen. En mits wat sparen kunnen ze zich een dvd-speler of gsm aanschaffen. De aankoop van een persoonlijke computer is niet evident. Naar onze normen heeft dit gezin het zeker niet breed, maar het is veel beter af dan een doorsnee gezin in Latijns-Amerika.

Grafiek 4: Gemiddeld inkomen van een gezin met CUC

Ten slotte zijn er ook nog de relatief rijkere gezinnen die over meer dan gemiddelde extra-inkomsten beschikken. Het gaat om Cubanen die een zeer lucratief eigen handeltje weten op te zetten (al dan niet legaal) of die heel veel geld opgestuurd krijgen uit het buitenland. Dit geldt voor een heel klein percentage van de Cubaanse bevolking, enkele tienduizenden. Zij kunnen zich naast al het overige gemakkelijk een laptop, een gsm, een tweede tv-toestel, dure merkkledij, enzovoort aanschaffen. Maar dat betekent nog niet dat ze spectaculair veel rijker zouden zijn. Opdat hun reële koopkracht zou verdubbelen, moeten ze maandelijks over 3000 extra CUC beschikken, dat is ongeveer 170 maal het gemiddelde salaris (in peso).

Grafiek 5: Inkomen van een gezin met meer dan gemiddelde extra-inkomsten

Daarmee is het plaatje nog niet volledig. Onze cijfers gingen tot nu toe over een gemiddeld gezin met twee verdiemers. Niet iedereen behoort tot die categorie. Er zijn ook werklozen, gepensioneerden en alleenstaanden. Net als bij ons zijn dat de kwetsbare groepen. In Cuba maken ze ongeveer twintig procent uit van de totale bevolking. Een alleenstaande moeder moet gemiddeld zien rond te komen met ongeveer 1700 euro KKP, sommigen dus met minder. Recente studies in België berekenen dat een alleenstaande met twee kinderen tussen de 1500 en 1900 euro nodig heeft, afhankelijk van de leeftijd van de kinderen. Het wettelijke minimum voor die groep ligt in België tussen de 1000 en 1300 euro. Het gemiddelde pensioeninkomen in Cuba bedroeg in 2006 ongeveer 800 euro KKP. Dat is ongeveer evenveel als in Spanje. In België bedraagt het gemiddeld 1.000 euro.

Het blijven al bij al lage uitkeringen, maar we moeten er wel rekening mee houden dat praktisch alle basisgoederen en -diensten zogoed als gratis zijn en voor een groot deel gerantsoeneerd, dat wil zeggen gelijk verdeeld. De schaarste uit zich bijgevolg anders dan bij ons. In België zegt een tiende van de gezinnen medische verzorging uit te stellen wegens geldgebrek en dan heeft ons land nog een van de beste gezondheids-systemen ter wereld. In Cuba is zoiets uitgesloten. Niemand, hoe 'arm' ook, moet het laten om naar de arts te gaan of zich medicijnen aan te schaffen. Niemand van deze groepen zal problemen hebben om zijn kinderen naar de universiteit te sturen. Maar dat belet niet dat hun levensomstandigheden weinig benijdenswaardig zijn. De maaltijden bij deze bevolkingsgroep zijn doorgaans karig. Er is voldoende eten (uitgedrukt in calorieën en proteïnen), maar het voedsel is eentonig: zeer vaak bonen en rijst. Cubanen houden van varkensvlees, maar dat komt zelden op tafel. Koken met olie, iets waar ze al even tuk op zijn, kunnen deze bevolkingslagen zich ook te weinig veroorloven. Hygiënische producten vormen ook een probleem. Versleten schoenen zijn geen uitzondering. Herstellingen aan het huis zitten er niet meteen in. Het is dus allesbehalve rozengeur of maneschijn, maar we zitten hier wel een heel eind verwijderd van de diepe armoede in de rest van het continent.

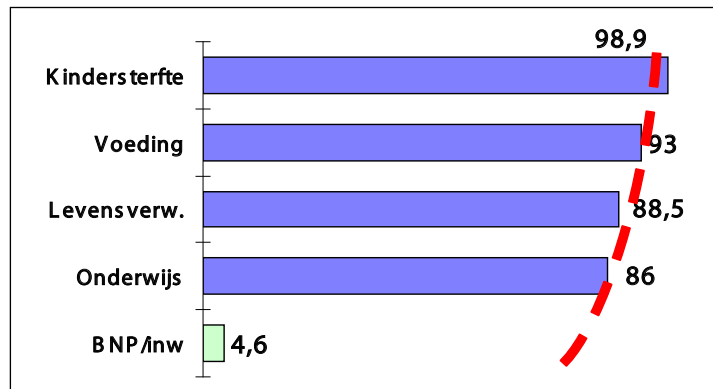

ENKELE VASTSTELLINGEN

De kloof tussen de sociale en economische ontwikkeling

In België bedraagt het mediaaninkomen van een gezin met twee kinderen 3.010 euro. Het mediaaninkomen is het inkomen van een gezin dat zich precies in de helft van de inkomensverdeling bevindt, als we alle gezinnen op één lange rij van hoog naar laag inkomen zouden zetten. In Cuba bedraagt het gemiddelde gezinsinkomen 2.500 euro KKP; een gezin zonder CUC's moet het doen met 2220 euro KKP. Dat is respectievelijk 83 en 73 procent van het Belgische gemiddelde.⁷ Ondanks het feit dat Cuba economisch geen sterk ontwikkeld land is zoals België en een heel zwakke positie inneemt in de wereldmarkt, kan het zijn bevolking toch een behoorlijke levensstandaard bieden. Kofi Anan stelde terecht dat "Cuba toont dat het zelfs voor een arm land niet nodig is om zijn bevolking bloot te stellen aan de ergste ontberingen. Cuba heeft een gezondheidsniveau dat onbekend is voor de meeste arme landen. Op dit vlak kunnen we daar allemaal van leren."

Grafiek 6 illustreert duidelijk dat een (economisch) arm land zeer goed kan scoren op sociaal vlak. De stippellijn geeft de score aan van de OESO-landen, de club van dertig rijkste landen, voor een aantal ontwikkelingsindicatoren. Op het vlak van kindersterfte, levensverwachting, voeding (ondergewicht bij kinderen) en onderwijs (percentage dat lager en secundair onderwijs volgt) haalt Cuba een score rond het gemiddelde van de OESO. Op het vlak van BNP per inwoner ligt Cuba zeer ver onder dat gemiddelde. Deze grafiek toont hoe het zelfs vanuit een zwakke economische situatie mogelijk is om een maatschappij uit te bouwen gebaseerd op social(istisch)e beginselen. In Cuba moet dat bovendien gebeuren in een vijandige omgeving. Het Cubaanse voorbeeld leert dat de zwakke positie op de wereldmarkt grotendeels te overwinnen is door de juiste maatschappelijke keuzes te maken. Om zijn bevolking behoorlijk te voeden, degelijk onderwijs te bieden en te voorzien van voldoende gezondheidszorg, is een zwakke economische basis uiteraard een grote handicap. Maar die kan overwonnen worden. Sociale ontwikkeling wordt niet gedetermineerd door economische ontwikkeling. Cuba is niet het enige land dat dit aantoont. Kerala, een deelstaat van India, zit economisch ver onder het gemiddelde van de overige deelstaten, maar steekt op sociaal vlak met kop en schouders boven het gemiddelde uit.

Grafiek 6: Ontwikkelingsindicatoren Cuba/wereld (% ten opzichte van de beste)

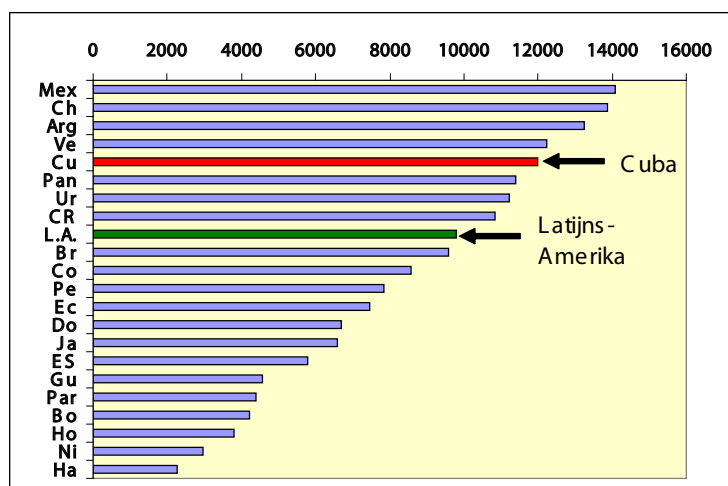
Bron: UNDP, Human Development Report, Washington 2009

Omgekeerd is een hoog BNP per inwoner geen garantie voor sociale ontwikkeling. We nemen twee landen met een BNP per inwoner dat negen à tienmaal hoger ligt dan dat van Cuba, met name de VS en Groot-Brittannië. In de VS is de levensverwachting van de armste bevolkingsgroepen (vooral latino's en zwarten) dezelfde als die in China en in sommige staten van India, namelijk zes jaar lager dan in Cuba. Eén op vier kinderen in de VS onder de twaalf jaar heeft honger en één op zeven volwassenen is analfabeet. Anderhalf miljoen kinderen in de VS is dakloos en één op zes van de 65-plussers is verplicht te blijven werken wegens een te laag pensioen. 22% van alle Britten is arm. Met de kinderen is het nog erger gesteld: daar loopt de score op tot 28%. 130.000 families in het Verenigd Koninkrijk zijn dakloos en elk jaar sterven 25.000 Britten van de kou. Samengevat: ontwikkeling en armoedebestrijding zijn in de eerste plaats een kwestie van herverdeling, van machtsverhoudingen en dus van politiek. Armoede is geen noodlot, maar het gevolg van maatschappelijke verhoudingen.

De hoge sociale ontwikkeling in weerwil van een zwakke economische basis heeft echter ook een belangrijke keerzijde. Het valt te begrijpen dat de hoge sociale, culturele en intellectuele ontwikkeling hoge verwachtingen creëert bij de bevolking, maar daar is geen economisch draagvlak voor. Dat leidt tot frustraties. Dat gegeven wordt nog versterkt door het toerisme. Cuba is wellicht het enige land in het Zuiden waar de scholingsgraad van de lokale bevolking hoger is dan die van de bezoekende toerist. Maar diezelfde toerist heeft wel aanzienlijk meer koopkracht. Zoals we hierboven zagen, is het wegwerken van die economische achterstand een van de belangrijkste uitdagingen waar de Cubaanse revolutie voor staat.

Vergelijking met Latijns-Amerika

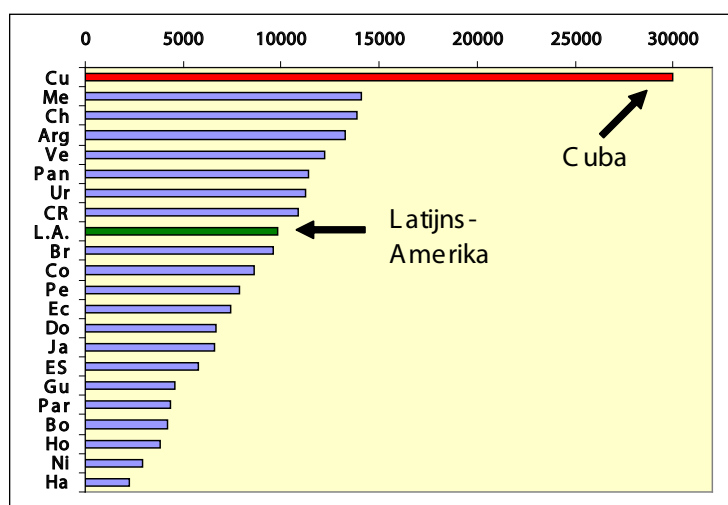
We hebben de reële koopkracht op Cuba berekend in vergelijking met die van België. Dat was vooral didactisch bedoeld, om iemand uit het Westen te laten zien hoe zijn of haar situatie zou zijn indien hij of zij in Cuba zou wonen. Het gevaar van die oefening, net als van de spontane vergelijking van een toerist op Cuba, is dat je appels met citroenen vergelijkt en op basis daarvan een ongefundeerd oordeel velt. Als je een maatschappij wilt beoordelen, moet dat gebeuren op basis van haar (economische) mogelijkheden, geschiedenis, omstandigheden, enzovoort en niet op basis van de onze. Het is dus veel zinvoller en correcter om Cuba te vergelijken met de landen van Latijns-Amerika. We gebruiken hier opnieuw de gegevens van UNDP.

Grafiek 7: BNP per inwoner in 2007 (in dollar KKP)

Bron: UNDP

We beginnen met de economische prestaties. Om het niveau van de productie van goederen en diensten te meten, hanteren we het BNP per inwoner. Gemeten volgens de wisselkoers bedroeg dat in 2007 4580 dollar in Cuba en gemiddeld 3610 dollar in Latijns-Amerika. Uitgedrukt in koopkracht bedroeg het respectievelijk 12.000 en 9780 dollar. Grafiek 7 situeert Cuba ten opzichte van de rest van Latijns-Amerika. In beide berekeningen komt het BNP per inwoner ongeveer een kwart hoger uit. De laatste vijf jaar lag de jaarlijkse economische groei in Cuba gemiddeld 3,2 procent hoger dan in de rest van Latijns-Amerika. Je moet daarbij in acht nemen dat het Bruto Nationaal Product nu minstens 75 procent hoger zou liggen indien Cuba na de val van de Sovjet-Unie het groeipatroon had kunnen aanhouden van de periode 1959-1989.⁸ En zonder de economische blokkade – de langste uit de wereldgeschiedenis – mag je er nog eens ongeveer 75 procent bijtellen.⁹ Dan zou de situatie er vandaag hebben uitgezien zoals in grafiek 8.

Grafiek 8: BNP per inwoner in 2007 (in dollar KKP), zonder val van de Sovjet-Unie of economische blokkade

Bron: UNDP

Het gaat hier telkens om gemiddelden. Je moet daarbij beseffen dat Latijns-Amerika het continent is waar de kloof tussen rijk en arm het grootst is. Een flink deel van de Latijns-Amerikaanse bevolking zit dus een flink stuk onder dat gemiddelde. Volgens Cepal, het VN-orgaan dat zich toelegt op de sociaaleconomische ontwikkeling van Latijns-Amerika, leefde 35 procent van de latino's in 2007 onder de armoedegrens en kon 13 procent extreem arm worden genoemd. Het zijn de bewoners van de megasloppenwijken in de grootsteden.

Hoe zit het in Cuba? Eigen berekeningen op basis van cijfers van het begin van het millennium leerden dat de zwakste groep Cubanen (de armste tien procent) qua reële koopkracht nog altijd boven het gemiddelde van Latijns-Amerika zat. □ Intussen zijn een aantal uitkeringen en salarissen fors verhoogd. Omdat de basisgoederen en -diensten in Cuba gratis zijn, is er niet echt sprake van monetaire armoede. De laatste UNDP-rapporten schatten dat 4 tot 5 procent van de Cubanen onder de 'menselijke armoededrempel' (de HPI-1 index) leeft. Die index meet de levensverwachting, de scholingsgraad en de sociale levensomstandigheden (toegang tot drinkbaar water en ondergewicht). Het cijfer meet in het geval van Cuba de graad van sociale marginaliteit, dat wil zeggen het percentage mensen dat om de een of andere reden 'afhaakt' en aan de rand van de maatschappij leeft. De Cubaanse score behoort tot de laagste en dus beste ter wereld.

De voorsprong die Cuba heeft op sociaal vlak ten opzichte van de rest van Latijns-Amerika, laat zich heel goed aflezen aan de volgende cijfers. In Cuba is de levensverwachting vijf jaar hoger dan het gemiddelde van het continent (UNDP). De kindersterfte is in Cuba vijfmaal lager dan het gemiddelde van Latijns-Amerika. Indien Latijns-Amerika dezelfde score zou hebben als Cuba, zouden er jaarlijks bijna driehonderdduizend minder baby's sterven (UNICEF). Volgens de FAO (het voedselagentschap van de VN) haalt Cuba, ondanks de economische boycot, de hoogste score van Latijns-Amerika op het vlak van voedselveiligheid, beter dan 'vleesland' Argentinië. In Latijns-Amerika is 10 procent ondervoed, in Cuba ligt dat cijfer onder de minimumgrens van 2,5 procent. Op onderwijsvlak steekt Cuba met kop en schouders boven de rest van het continent uit. Volgens een recent onderzoek van UNESCO scoren Cubaanse scholieren van de derde graad veel hoger dan hun collega's in Latijns-Amerika. Voor wiskunde haalt 54 procent van de leerlingen in Cuba het hoogste niveau. Dan volgen Nuevo León (deelstaat van Mexico) met 23 procent, Uruguay met 19 procent en Mexico met 16 procent. Voor taal is de score in Cuba 44 procent. Nuevo León, Costa Rica en Chili volgen met elk 18 procent.

De armoede verschilt heel sterk, maar ook de rijkdom op Cuba is totaal anders dan in Latijns-Amerika. De rijken in Latijns-Amerika zijn georganiseerd als een klasse, die vaak wordt omschreven als de oligarchie. Ze controleren grote delen van de economie en de media, hebben een sterke invloed op de staat en op de politieke partijen. Ze kunnen meestal rekenen op de steun van de top van het leger en de kerk. Zolang de macht van die oligarchie niet gebroken wordt, is het heel moeilijk om belangrijke sociale vooruitgang te bereiken voor brede lagen van de bevolking. De recente evoluties in Latijns-Amerika illustreren dat heel duidelijk. In Cuba is die situatie volstrekt anders. De rijken vormen geen klasse, ze controleren helemaal niets van de economie en kunnen geen mensen tewerkstellen. Ze hebben ook niet de minste invloed op de politieke besluitvorming of op de media.

De kloof binnen Cuba

In 1993 werd het bezit en gebruik van dollars toegelaten. De dollar werd later vervangen door de CUC, de Cubaanse convertibele peso. Dit dubbele muntsysteem heeft ongetwijfeld een bres geslagen tussen de Cubanen die enkel over peso's beschikken en zij die over CUC beschikken. Omwille van de gekelderde waarde van de peso tegenover de dollar halverwege de jaren 1990 was die kloof zeer groot. Voor een dollar moest je toen (op de zwarte markt) 150 peso neertellen. Een maandloon was toen anderhalve dollar 'waard'. Die situatie was explosief en leidde in de zomer van 1994 tot rellen in de straten van Havana. Ondertussen is de waarde van de peso zeven maal sterker geworden en kan een groter deel van de bevolking over CUC's of over een hoger loon of uitkering beschikken. Op dit moment valt de bres tussen peso- en CUC-Cubanen in koopkrachttermen mee: amper een goede twintig procent. Belangrijk is vooral dat zij die aan de onderkant leven geen basisgoederen of -diensten moeten missen, zoals dat in de rest van de wereld – ook de rijke wereld – het geval is. Ondanks het dubbele muntsysteem blijft de Cubaanse samenleving zeer egalitair. Je ziet dat ook in het straatbeeld: er is geen sprake van decadente extravagantie versus schrijnende armoede, zoals je dat in de rest van Latijns-Amerika overal ziet.

En de kloof met de toeristen? Ongetwijfeld gaat er van de jaarlijks twee miljoen reizigers een niet te onderschatten demonstratie-effect uit. De dure camera's en andere gadgets, het uitgeven van CUC's alsof het peso's zijn, dat moet wel de ogen uitsteken. De koopkracht van de vakantieganger die zich een reisje naar het tropische eiland kan veroorloven, is inderdaad aanzienlijk groter dan die van de gemiddelde Cubaan. Maar ook op dit vlak is het om alles in de juiste proporties te zien. De reële koopkracht van de gemiddelde toerist zal gemakkelijk minstens anderhalve keer zo groot zijn als die van een Cubaan. Maar als we het uitgavenpatroon van de toeristen onderling bekijken, zien we een ander plaatje. Heel wat reizigers overnachten bij particulieren voor ongeveer 20 à 25 CUC per nacht. Een nachtje Varadero all-in kost daarentegen al gauw 200 à 300 CUC of tien- tot twaalfmaal zoveel. Dat is niet weggelegd voor de doorsnee toerist. In dit verband moeten we nog iets anders vaststellen. De laatste jaren zie je een toenemende vermenging van het consumptiepatroon van toeristen en eilandbewoners. In heel wat restaurantjes en cafés, net als in autobussen, zie je beide groepen door elkaar heen zitten. Je zou misschien kunnen stellen dat in sommige gevallen de kloof tussen de toeristen onderling groter is dan die met de Cubanen...

Toch mogen we het psychologische effect niet onderschatten. Het basisrantsoen is te krap en de peso-Cubanen raken moeilijk aan nieuwe kleren, kunnen hun maaltijden weinig variëren en kunnen zich amper bewegen in de CUC-sector. Ze zien hun CUC-collega's met dure sportschoenen, een gsm, een mp3-speler rondlopen, enzovoort. Dat steekt, zeker in een maatschappij waar gelijkheid hoog in het vaandel geschreven staat. Maar een nog veel groter knelpunt doet zich voor in de loonstructuur.

Sociale ontwrichting

De zwakke waarde van de peso tegenover de dollar en andere buitenlandse deviezen heeft zich niet alleen vertaald in zeer ongelijke prijzen, maar ook in grote verschillen qua inkomsten. Een taxichauffeur of kelner in de toerismesector verdient gemakkelijk een veelvoud van een leerkracht of dokter. Wie de oversteek maakt naar Miami, amper tweehonderd kilometer verder, verdient tientallen keren meer. In een land als België zou dat ernstige sociale gevolgen hebben. Hoewel de loonspanning in

verhouding met Cuba vele malen kleiner is, worden in België nu al Roemeense en Filippijnse verpleegkundigen aangevoerd om het tekort in de ziekenhuizen op te vangen. En dan hebben we het nog niet over sectoren als de bouwnijverheid, de tuinbouw of de horeca. Gezien de enorme loonspanning is het dan ook een klein mirakel dat de ziekenhuizen en scholen in Cuba over voldoende personeel blijven beschikken.

Dat neemt natuurlijk niet weg dat de loonkloof ook in Cuba spanningen creëert. Een zestienjarige zoon van een professor kan bijvoorbeeld door toeristen naar een bepaald restaurant te loodsen, op één avond meer 'verdienen' dan zijn vader op een hele maand. Zijn zus kan misschien zelfs het dubbele 'verdienen' als ze voor één nachtje een vakantieganger weet te versieren. Dat verklaart waarom bepaalde jonge meisjes maar al te graag inspelen op de zwakheid des vlezes van menig toerist en waarom sommigen hun kans proberen te wagen aan de overkant van de oceaan. Maar het grootste probleem ligt op het vlak van het arbeidsethos. Wie enkel over peso's beschikt, moet naar verhouding onmogelijke prijzen betalen voor een paar schoenen, een stuk vlees bovenop het basisaanbod of bijvoorbeeld een microgolfoven. Dat is zeer nadelig voor de arbeidsmotivatie, bevordert de corruptie en ondermijnt het hele productiesysteem. Zoals we in het eerste deel van deze paper aanstipten, is dit een tweede, zeer belangrijke uitdaging waar de revolutie voor staat en die momenteel de aanleiding vormt voor een batterij aan hervormingsmaatregelen.

De toekomst

De Cubaanse revolutie staat ontegensprekelijk voor niet te onderschatten uitdagingen, maar ze beschikt ook over heel wat troeven. Ze heeft overigens in de jaren 1990 bewezen dat ze uitzonderlijk veerkrachtig is. Op het moment dat de situatie in eigen land uitzichtloos leek en dat de zusterlanden in Europa een voor een de overstap maakten naar het kapitalisme, bleef de grote meerderheid van de Cubaanse bevolking achter het revolutionaire project staan. We wagen ons niet aan voorspellingen, het landschap van de Cubanologie is daarvoor te veel bezaaid met foute inschattingen en verkeerde hypotheses. Maar wel kunnen we met grote zekerheid zeggen dat de wijze waarop de huidige en toekomstige leiding met de geschetste uitdagingen zal omspringen, sterk zal bepalen hoe Cuba er zal uitzien na Fidel.

De internationale context zal hier ongetwijfeld ook een woordje meespreken. Indien de trend van de laatste tien jaar zich voortzet in Latijns-Amerika, dan is dat goed nieuws voor Havana. Een reële integratie van Latijns-Amerika is de voorwaarde om de dominantie van de VS in de regio ongedaan te maken. Die integratie zou ook een dynamiek op gang kunnen brengen zoals de afgelopen kwarteeuw in Zuidoost-Azië. Maar hoe zal Washington zich opstellen? Toen Obama verkozen werd, waren de verwachtingen hooggespannen. De staatsgreep in Honduras in juli 2009 en de verhoogde militaire aanwezigheid in Colombia hebben het enthousiasme intussen sterk getemperd. Zo ook de verhoogde militaire activiteit in Afghanistan, Pakistan en recentelijk in Jemen. En wat na Obama? Meer globaal bekeken zijn de Noord-Zuidverhoudingen intussen aan het kantelen in het voordeel van het Zuiden. Deze evolutie lijkt niet te stuiten, de economische crisis heeft het proces alleen maar versneld. Er is ook een groeiende Zuid-Zuidsamenvatting. Beide ontwikkelingen zijn alvast veelbelovend voor de Cubaanse revolutie.

Met dank aan Alejandro Aguilar Trujillo, professor emeritus aan de universiteit van Havana, voor zijn nuttige commentaren en inzichten.

[endnotes]

- 1 Lambie G., 'Cuban Local Government: Democracy through Participation or Political control?' ECPR Conference Workshop, Bern 27 februari - 4 maart 1997. Machado D., 'La Coyuntura Sociopolítica' in *Crítica de Nuestro Tiempo* oktober-december 1995, 6-28, p. 25-27. Chomsky N., *Responsabilités des intellectuels*, Marseille 1998, p. 147; *El País Internacional* 10 april 1995, p. 3.
- 2 Op 26 juli 1953 viel Fidel Castro samen met een honderdtal rebellen de tweede grootste kazerne van Cuba aan, gelegen nabij Santiago. Die aanval was bedoeld als startschot voor een nationale revolutie tegen de dictatuur van Batista. Maar ze mislukte. Fidel en Raúl Castro konden ontkomen, maar werden enkele dagen later gevangen genomen en voor de rechter gebracht. Een kleine twee jaar later kregen ze amnestie.
- 3 Cuba kent bijna 3.500 dodelijke slachtoffers van terreuraanslagen, georganiseerd door anti-Cubaanse terreurnetwerken in Miami met steun van de CIA. De Cubaanse regering besliste te infiltreren in die netwerken om verder bloedvergieten te voorkomen. Op 17 juni 1998 overhandigde ze een gedocumenteerd dossier over deze terreurnetwerken aan het FBI. Die arresteerde op 12 september 1998 niet de terroristen, maar wel de vijf Cubanen die voor de Cubaanse overheid undercover werkten in deze groepen. Na een politiek proces waarbij de jury werd geïntimideerd, de verdachten geen vrije toegang kregen tot hun dossiers en getuigenissen ten voordele van de Vijf niet aan het woord mochten komen, werden ze in totaal veroordeeld tot viermaal levenslang en 77 jaar gevangenisstraf. Wereldwijd wordt actie gevoerd voor hun vrijheid. Onder druk van die acties zijn een aantal straffen al heel lichtjes verminderd. Je vindt meer informatie op www.cubanismo.net en www.freethefive.org.
- 4 De directe buitenlandse investeringen (FDI) van de ontwikkelingslanden groeien heel snel. In 2008 waren ze acht maal groter dan in 2003 en vijftig maal groter dan in 1990. In de periode 2003-2008 steeg hun aandeel in het wereldtotaal van 8% tot 19%. Ontwikkelingslanden investeren naar verhouding ook meer in het Zuiden dan de ontwikkelde landen. Zo investeren de ontwikkelingslanden minstens veertig procent in de minst ontwikkelde landen. UNCTAD, *World Investment Report 2009*, New York 2009, p. 247; UNCTAD, *World Investment Report 2006*, New York 2006, p. 299; VN, *The state of South-South cooperation, Report of the Secretary-General*, 24 augustus 2009, <http://southsouthconference.org/wp-content/uploads/2009/10/64th-Session-A-64-321.pdf>.
- 5 Aangekondigd door Raúl Castro in zijn toespraak voor het parlement op 20 december 2009, <http://www.granma.cubaweb.cu/2009/12/20/nacional/artic20.html>.
- 6 Storms, B. & Van den Bosch, K., *Wat heeft een gezin minimaal nodig? Een budgetstandaard voor Vlaanderen*, Leuven 2009, http://onderzoek.khk.be/domein_SociaalEconomischBeleid/project_Armoede/documents/Watheefteengezinnodigperstekst-beknopt.doc.
- 7 Het gaat in wezen om de Belgische *mediaan*. In het geval van Cuba is het verschil tussen de mediaan en het gemiddelde van het inkomen echter onbeduidend.
- 8 Voor het groeicijfer van de eerste dertig jaar, zie Herrera R., *Cuba revolutionaire. Tome 2. Économie et planification*, Parijs 2006, p. 93.
- 9 Berekening gemaakt door Alejandro Aguilar Trujillo, professor emeritus aan de universiteit van Havana.
- 10 Vandepitte M., 'Armoede, rijkdom en socialisme', in Demuyneck K., e.a., *Cuba, een andere wereld is mogelijk*, Brussel 2002, p. 50.